

ประชาสังคม
ในมุมมองตะวันตก

อ่าน
และสอน
ที่จอห์นส์
ฮอปกินส์

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ,
ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก:
อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์,

กรุงเทพฯ:สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม,
เมษายน 2542,
174 หน้า ราคา 120 บาท.

ประจักษ์ ก้องกีรติ

ห

หนังสือขนาดเหมาะมือเรื่องนี้เป็นผลงานชิ้นล่าสุดของ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยเป็นการรวบรวมบทความที่ ดร.เอนกเคยเขียนเป็นตอนๆ ลงในวารสาร มติชนสุดสัปดาห์ รวมทั้งสิ้น 22 บทความ เมื่อครั้งที่ผู้เขียนถูกเชิญไปเป็นศาสตราจารย์รับเชิญของมหาวิทยาลัยจอห์นส์ ฮอปกินส์ สหรัฐอเมริกา

หัวใจหรือเนื้อหาสาระสำคัญของหนังสือเล่มนี้ คือ ความพยายามที่จะแนะนำให้ผู้อ่านได้ ทราบถึงข้อเสนอละเอียดเกี่ยวกับประชาสังคมในแวดวงปัญญาชนตะวันตก ทั้งที่ผ่านมาในอดีตและที่กำลังถกเถียงกันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งในงานชิ้นนี้เน้นไปที่ความคิดของปัญญาชนอเมริกันเป็นพิเศษ หากจะอ่านงานชิ้นนี้ควรจะอ่านควบคู่ไปกับงานอีก 2 ชิ้นที่ตีพิมพ์แล้วของผู้เขียนคนเดียวกัน ก็จะทำให้เห็นร่องรอยความคิดของผู้เขียนได้ชัดเจนแจ่มแจ้งขึ้น คือ “จากรัฐสู่อารยะสังคมและพลเมือง” และ “ส่วนรวมที่มีใช้รัฐ:ความหมายของประชาสังคม” งานทั้ง 2 ชิ้นนำเสนอเนื้อหาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติของนักคิดไทยและตะวันตกที่ต้องการจะสร้างประชาสังคมให้เข้มแข็งเพื่อลดทอนอำนาจรัฐ และสร้างพลเมืองที่กระตือรือร้นรับ

ผิดชอบต่อส่วนรวมและประกอบด้วยคุณธรรม เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยตนเองโดยลดการพึ่งพิงรัฐ

ในงานชิ้นล่าสุดนี้ ผู้เขียนแนะนำหนังสือ 4 เล่มหลักๆ ที่มีเนื้อหาแวดล้อมอยู่กับเรื่อง ประชาสังคม ความเป็นชุมชน และการสร้างพลเมือง โดยใช้หนังสือแต่ละเล่มเป็นตัวนำร่องเพื่อที่จะแตกประเด็นออกไปพูดถึงการปฏิบัติและปัญหาของการสร้างประชาสังคมในเมืองไทยไปพร้อมกันด้วย โดยหยิบยกแง่คิดและประสบการณ์จากตะวันตกมาเปรียบเทียบ

ประเด็นที่สำคัญของหนังสือเล่มนี้ปรากฏอยู่ตั้งแต่ในบทนำ ซึ่งเป็นทั้งเบื้องหลังความคิด การทำงานและเป้าหมายของงานชิ้นนี้ไปด้วยในตัว ดร.เอนกพยายามจะชี้ประเด็นว่า การวิพากษ์ความคิดตะวันตกโดยไม่รู้จักความคิดตะวันตกเพียงพอมีอันตรายเท่าๆ กับการลุ่มหลงความคิดตะวันตก เพราะอันที่จริงแล้วความคิดตะวันตกมิได้มีเพียงความคิดที่เน้นปัจเจกชน สิทธิเสรีภาพ เน้นเศรษฐกิจระบบตลาดเท่านั้น เราสามารถพบความคิดตะวันตกที่เน้นเรื่องชุมชน เรื่องท้องถิ่น เรื่องการแบ่งหน้าที่กันระหว่างรัฐกับประชาสังคมด้วย การไม่ศึกษาความคิดตะวันตกอย่างเพียงพอทำให้มักจะมีการด่วน

สรุปในการแยกแยะความแตกต่างระหว่างความคิดตะวันออก-ตะวันตก และยกให้ความคิดที่เน้นการรวมกลุ่ม เน้นความเป็นชุมชน เน้นเรื่องหน้าที่ เน้นเศรษฐกิจแบบพอเพียงเป็นความคิดของตะวันออกเพียงลำพัง ผู้เขียนพยายามชี้ว่าแนวคิดเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปัญญาชนตะวันตกได้เคยเสนอมานแล้วตั้งแต่อดีตย้อนกลับไปได้ถึงสมัยนครรัฐกรีก และเพิ่งมาถูกลดทอนความสำคัญลงเมื่อสังคมตะวันตกเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ แต่ทว่าในช่วงสองถึงสามทศวรรษที่ผ่านมาได้เกิดปรากฏการณ์ที่ปัญญาชนตะวันตกกำลังรื้อฟื้นความคิดเหล่านี้กลับมาใหม่ หนังสือเล่มนี้นำเสนอส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านหนังสือ 4 เล่ม

หนังสือเล่มแรกที่ผู้เขียนแนะนำคือ เรื่อง To Empower People (ค.ศ. 1996) ที่มี Michael Novak เป็นบรรณาธิการ หนังสือเล่มนี้เป็นการนำหนังสือของ Peter L. Berger และ Richard John Neuhaus ในชื่อเดียวกันนี้ที่มีอายุได้ 20 ปีแล้วมาตีพิมพ์ใหม่ พร้อมข้อเขียนของนักวิชาการอีก 12 คนซึ่งกล่าวถึงผลสะท้อนของหนังสือเล่มนี้ต่อสังคมอเมริกันในการทำให้คนอเมริกันและรัฐบาลได้ตระหนักว่า ความสำเร็จของนโยบายรัฐบาลใด ๆ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับรัฐบาล นักการเมืองและข้าราชการเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับความสนับสนุนและมีส่วนร่วมของประชาสังคมด้วย นับตั้งแต่ ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ละแวกบ้าน โบสถ์ และองค์กรสาธารณกุศลต่าง ๆ นโยบายของรัฐที่ดีจึงต้องเสริมสร้างให้องค์กรที่เป็นสื่อกลางระหว่างรัฐกับปัจเจกชนเหล่านี้เข้มแข็ง และให้องค์กรเหล่านี้มีบทบาทแทนรัฐในหลาย ๆ เรื่อง ดร.เอนกคิดว่าควรมีการนำความคิดดังกล่าวมาใช้กับสังคมไทยด้วย เพราะคนไทยคิดแต่จะพึ่งรัฐและผู้มีอิทธิพล มองรัฐที่ดีว่าเป็นรัฐที่ต้องเข้ามาแก้ปัญหาให้ทุกเรื่อง จึงไม่คิดที่จะรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาด้วยตนเอง ดร.เอนกเสนอเสียใหม่ว่ารัฐที่ดีต้องเปิดทางให้ประชาสังคมเข้ามาร่วมแก้ไขปัญหาแทนที่จะขยายอำนาจไปรับผิดชอบในทุก ๆ ปริมาณของปัญหา

ถัดไปผู้เขียนได้พูดถึงหนังสือเรื่อง The Quest of

The Community ของ Robert A. Nisbet เป็นงานเก่าสักหน่อย ตีพิมพ์ตั้งแต่ ค.ศ. 1953 งานชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าสังคมตะวันตกกำลังมีปัญหาเกิดความไม่สงบ ไม่มั่นคง เกิดความเสื่อมทรามทางศีลธรรม บังเจกชนรู้สึกแปลกแยกโดดเดี่ยว เนื่องจากสังคมตะวันตกสมัยใหม่เป็นสังคมที่ประกอบด้วยปัจเจกชนโดยไม่มีกลุ่ม ชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งรองรับ ต้นตอที่มาของปัญหา คือการปฏิวัติฝรั่งเศสที่มาทำลาย กลุ่ม ชุมชน สมาคมต่าง ๆ ที่เป็นของชาวบ้านลงไปจนหมดสิ้น เหลือเพียงแต่รัฐกับปัจเจกชน Nisbet จึงเสนอให้รัฐประชาธิปไตยสมัยใหม่กลับไปสู่พหุนิยมแบบยุคกลางก่อนการปฏิวัติฝรั่งเศส คือ รัฐแบ่งอำนาจ หน้าที่ และทรัพยากรให้ภาคสังคมมากขึ้น มาถึงตรงนี้ เอนกได้ตั้งประเด็นเชิงสงสัยเกี่ยวกับรัฐสมบูรณาญาสิทธิของไทยไว้ว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิไทยเป็นแค่การแย่งยึดอำนาจในหมู่ผู้ครองอำนาจรัฐด้วยกันเอง มากกว่าจะดึงอำนาจและบทบาทหน้าที่มาจากชุมชนหรือสังคมนอกภาครัฐ และยังคงคำถามเลยไปว่า “หรือจริงๆ แล้วยุคก่อนของเราเองขาดองค์กร เครือข่าย สถาบัน ชุมชนทางสังคมที่อยู่ภาครัฐและมีอิสระ” ประเด็นนี้เราจะต้องแยกแยะให้ชัดเจนเพื่อไม่ให้สับสน ดร.เอนกถูกต้องที่กล่าวว่าก่อนหน้ารัชกาลที่ 5 เราขาดองค์กรทางสังคมที่อยู่ภาครัฐและมีอิสระ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่ารัฐจัดตั้งสังคมทั้งหมดเข้าไว้ในระบบไพร่ สมัยนั้นรัฐกับสังคมจึงซ้อนทับกันอยู่ แต่ทว่าแม้จะเป็นเช่นนี้ ชุมชนหมู่บ้านก็ยังคงมีบทบาทหน้าที่ในหลายเรื่องโดยรัฐไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง (ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะรัฐไม่มีอำนาจและทรัพยากรเพียงพอ) อันที่จริงประเด็นนี้เอนกเองก็ได้เคยพูดถึงไว้ในงานเรื่อง “ส่วนรวมที่มีใช้รัฐ: ความหมายของประชาสังคม” ของเขาแล้ว ว่ารัฐไทยก่อนหน้า ร.5 มีอำนาจหน้าที่เพียงป้องกันประเทศและรักษาความสงบภายในเท่านั้น หน้าที่อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การสาธารณสุข การเกษตร การคมนาคม การขุดค้นทรัพยากรธรรมชาติ ฯลฯ เป็นสิ่งที่ชุมชนและชาวบ้านทำเองแทบทั้งสิ้น และการสร้างรัฐ

สมบูรณาญาสิทธิที่เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 5 มีผลในการดึงอำนาจหน้าที่ที่เคยอยู่กับชุมชนทั้งหลายให้มาอยู่กับรัฐและระบบราชการ อาจเป็นไปได้ว่าความขัดแย้งกันในงาน 2 ชิ้นเกิดขึ้นเพราะเอนกได้เปลี่ยนแปลงความคิดไปจากงานชิ้นก่อนแล้ว(?)

งานชิ้นที่ 3 ที่ดร.เอนกแนะนำให้ผู้อ่านรู้จัก คือ Politics for People ของ David Mathews ดีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1994 งานชิ้นนี้เสนอแนวคิด Civic Republicanism คือสาธารณรัฐที่เน้นการมีส่วนร่วมของพลเมืองและเสนอว่าประชาชนต้องไม่เป็นผู้บริโภคทางการเมืองเท่านั้นแต่ต้องเป็นผู้ผลิตทางเมืองด้วย หัวใจของสาธารณรัฐแบบนี้คือการสร้างประชาชนในรัฐให้เป็นพลเมืองที่มีปัญญาเน้นผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก โดยผลประโยชน์ส่วนตัวและผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มมิได้ แต่ต้องเป็นรองและต้องไม่ขัดกับผลประโยชน์ส่วนรวม เอนกค่อนข้างเห็นด้วยกับแนวคิดนี้อย่างมาก แต่ปัญหาที่สำคัญของแนวคิดนี้ที่ฟังแล้วออกจะดูดีมากๆ นี้ ก็คือ ใครจะเป็นผู้มีอำนาจนิยามว่าอะไรเป็นผลประโยชน์ส่วนรวม อะไรเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว จะใช้อะไรเป็นมาตรฐานในการตัดสินจำนวน? โจทย์ข้อนี้เป็นสิ่งที่จะต้องมีการตอบหากต้องการนำแนวคิดนี้มาปฏิบัติ มิเช่นนั้นอาจจะเกิดกรณีที่มีผู้อ้างผลประโยชน์ส่วนรวมมากดขี่และริดรอนสิทธิประโยชน์ของคนอื่น

The Dance with Community หนังสือที่มีชื่อเรื่องน่าสนใจนี้ เป็นงานชิ้นสุดท้ายที่ดร.เอนกนำมาแนะนำ

ไว้ งานชิ้นนี้แต่งโดย Robert Booth Fowler ดีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1991 เนื้อหาของหนังสือคือการนำเสนอว่าในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ปัญญาชนอเมริกาได้ผลิตงานที่พูดถึงชุมชน-ประชาคมกันอย่างมากมาย โดยมีแง่มุมและรายละเอียดแตกต่างกันไป แม้ว่าทั้งหมดจะเน้นความสำคัญของชุมชน-ประชาคมเหมือนกันหมด เป็นการชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของแนวคิดนี้ ดร.เอนกได้สรุปรายละเอียดของกลุ่มแนวคิดต่างๆ ที่ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ได้ลองแบ่งกลุ่มเอาไว้ให้ ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์ในแง่ที่ได้มองเห็นถึงภาพรวมของข้อถกเถียงและสถานภาพความรู้เรื่องประชาสังคมในอเมริกาได้ภายในเวลาอันสั้น

สรุปได้ว่าหนังสือเล่มนี้ ดร.เอนก ทำหน้าที่เหมือนเป็นไกด์ทางวิชาการพาเราไปรู้จักกับงานของนักคิดตะวันตกที่พูดถึงเรื่องประชาสังคม และพลเมือง ดร.เอนกเขียนด้วยภาษาที่อ่านง่าย กระชับ และมีมุมมองเปรียบเทียบจึงเป็นงานที่มีประโยชน์สำหรับผู้สนใจทั่วไปและผู้ที่กำลังเริ่มต้นศึกษาค้นคว้าในเรื่องประชาสังคม อันเป็นประเด็นทางวิชาการที่กำลังได้รับความสนใจอย่างสูงในวงวิชาการไทย แต่สิ่งที่ต้องตระหนักคือ งานชิ้นนี้เป็นเพียงแค่การแนะนำให้รู้จักแนวคิดดังกล่าวของตะวันตกเพียงเบื้องต้นเท่านั้น เหมือนกับงานก่อนหน้า 2 ชิ้นของผู้เขียนที่ยังคงไม่ได้นำแนวคิดนี้มาประยุกต์และลงมือศึกษาวิจัยถึงประชาสังคมของไทย ผู้เขียนเพียงแต่ตั้งข้อสังเกต และทิ้งประเด็นที่น่าสนใจไว้บางประการให้ผู้อ่านนำไปช่วยกันคิดต่อหรือลงมือวิจัยอย่างจริงจังต่อไป